

Поліщук М.Г.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ВИДИ ПОЗОВІВ ДО СУДУ У ДРЕВНЬОМУ РИМІ

Стаття присвячена висвітленню поняття та змісту права власності. Розглядаючи поняття права власності, розуміють сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником (суб'єктом права власності) належним йому майном на свій розсуд. Однією з головних складових частин права власності та його відстоювання були позови. Позовом у Римі вважалася вимога (матеріально-правова та процесуальна) зацікавленої особи, що пред'являється в судовому порядку для захисту прав і законних інтересів або розв'язання спору. Особливу увагу у статті приділено судовим позовам та їх зв'язку із позовами сьогодення.

Ключові слова: позов, віндикація, негативний позов, публіціанов позов, право власності.

Постановка проблеми. Процес дослідження окремих видів позовів права власності, а також думка науковців щодо цього питання та загальна закономірність розвитку позовів від часів Древнього Риму до сьогодення є актуальними.

Під поняттям права власності розуміють сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником (суб'єктом права власності) належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах, усуненням усіх третіх осіб від протиправного втручання у сферу його володіння цим майном, а також обов'язки власника не порушувати прав та законних інтересів інших осіб.

У Древньому Римі для позначення права власності використовували термін *панування (dominium)*, а пізніше, в період зрілої республіки, з'явився термін *власності (proprietas)*. Термін панування можна розглядати як право повноправного римського громадянина, а термін власності ближчий до сучасного розуміння права власності. Право власності передбачає суб'єкт власності, тобто особу, що володіє певною річчю, і об'єкт власності – саму річ. Головною якістю права власності є об'єднання абсолютного панування над предметом з правом розпоряджатися ним за власним бажанням (продавати, обмінювати, закладати, знищувати) [1].

Власність відкривала носію цього права всебічну можливість користування і розпорядження річчю (відчуження, обтяження) та виключала втручання всіх сторонніх осіб у сферу панування

приватного власника. За встановленим ще в квіритському праві правилом власник мав змогу відновлюватися у всій повноті свого права, це також поширювалось і на всі матеріальні збільшення речі (*omnis causa*), ким би вони не були зроблені. З того ж квіритського права всі ділянки і мастки на італійській землі (*in solo Italico*) були вилучені від земельного оподаткування (йому вони піддавалися тільки з III ст. н. е.). Тому класична юриспруденція розуміла власність як необмежене і виключне правове панування особи над річчю, як право, вільне від обмежень за самою своєю істотою і абсолютне за своїм захистом. У праві Юстиніана воно позначалося вже як повна влада над річчю [2].

Основними правомочностями власника вважали:

- *jus utendi* – право використання майна;
- *jus fruendi* – право вилучення плодів (природних та цивільних);
- *jus abutendi* – право розпорядження долею речей;
- *jus possidendi* – право володіння речами;
- *jus vindicandi* – право витребувати річ з рук кожного її фактичного власника.

Винятковий характер права спонукав юристів вважати неможливим існування права власності кількох осіб на одну і ту ж річ. Однак і договірна практика товариських з'єднань і події, що не залежать від волі майбутніх учасників, наприклад, у разі спільного спадкування, створювали положення, коли потрібно було визначати взаємини

осіб, з яких кожна притязала на право власності на річ поряд з іншими особами. Древній класик Муцій Сцевола висловив ідею власності багатьох осіб на одну річ в ідеальних частках – *res pro indiviso*.

Більш докладно зупиняється на цьому питанні Цельз-син.

Цельз-син каже, що не може існувати власності двох осіб у цілому: ніхто не є власником частини предмета, але має власність на частину всього неподільного цілого.

Цельз підкреслював, що ідеальні частини більше осягаються свідомістю, ніж фізично, а тому висунув ідею одночасного існування і власності на всю річ у неподільності, і власності на певну її частку, яка належить кожному із загальних власників [3].

Загальні власники мали право спільного володіння і користування річчю. Плоди купувалися ними теж в ідеальних частинах. Якщо користування річчю виходило з рамок звичайного порядку, то була потрібна згода всіх. Для прийняття необхідних заходів для збереження речі кожен учасник міг вимагати згоди інших учасників. Кожен учасник міг відчужувати та обтяжувати свою частку у спільній власності. У цій же частці він міг захищати своє право проти третіх осіб. Відносини спільних власників джерелами характеризувалися як відносини осіб, взаємно пов'язаних між собою угодою, навіть якщо вони потрапляли в стан спільності випадково. Ця спільність називалася *communio in quam incidimus* – спільність, в яку ми впадаємо, тобто випадкова.

Розвивався індивідуалізм виробничих відносин, який сприяв боротьбі проти колективних форм власності, і римські юристи проголосили дві правомочності загальних власників: право заборони будь-яким з учасників актів розпорядження з боку інших і право кожного учасника вимагати розділу спільної власності (крім тих випадків, коли інтереси самої речі та її якостей

вимагали тимчасового недопущення її поділу між власниками).

Під час її поділу суддя керувався власним розсудом, але оцінювати подільну річ мусив за справедливою ціною. Найдавнішим позовом про розділ є зазначений законами XII таблиць позов про розділ спадщини – *actio familiae herciscundae*; до нього примикали позови про проведення кордонів – *finium regundorum* і про розподіл спільності – *communio dividundo*.

За римським правом усі речі, які перебували у господарському обороті і могли бути об'єктом права власності, чітко поділялися на манципні і неманципні [4].

До манципних речей належали землі, раби, велика домашня худоба, земельні сервітути; до неманципних – всі інші речі, які пов'язані із загальною сімейною власністю, найбільш точно можна їх позначити як особисті речі. Існувала категорія речей, які не підпадають ні під манципні, ні під неманципні, це були речі, що перебували у загальному користуванні (повітря, море тощо). Категорія господарсько важливих речей (громадська земля) перебувала поза майновим та торговим оборотом.

Для кожної категорії речей існували правила передачі прав на них: відчуження манципних речей відбувалося шляхом манципації, що передбачало певну процедуру з проведенням складного обряду; неманципні речі просто обмінювалися на гроші (спочатку на мідь), тобто продавалися і передавалися новому власнику.

До манципних і неманципних речей застосовувався також формальний спосіб передачі права власності шляхом обряду, який являв собою фіктивний судовий спір, який проводиться в присутності претора.

Одним з головних складників права власності та його відстоювання були позови. Позовом у Римі вважалася вимога (матеріально-правова та процесуальна) зацікавленої особи, що пред'являється

Рис. 1. Форми позовів у приватному праві Древнього Риму

в судовому порядку для захисту прав і законних інтересів або розв'язання спору [5].

Загалом науковці виділяють 3 види позовів права власності за часів Древнього Риму (рис. 1).

Далі у статті розглянемо кожен з цих позовів.

Віндикаційний позов (віндикація) (*rei vindicatio*) служив квіритському власнику для витребування ним своєї втраченої речі з чужого володіння, включаючи всі її плоди і збільшення. Віндикаційний позов не міг бути пред'явлений для захисту провінційної або бонітарної (преторської) власності. Позивачем у віндикаційному позові виступав власник речі, а відповідачем могла бути будь-яка особа, у якої річ перебувала у володінні на момент подачі позову. Існували дві категорії відповідачів: реальний власник (справді має річ у володінні), а також «уявний» власник (навмисне продав річ, щоб на момент розгляду позову не володіти нею). Реальний власник міг заявити, що річ належить йому, що він придбав її законним шляхом, що він є добросовісним володільцем. Проте добросовісність брали до уваги лише у вирішенні справи про плоди і прибутки, а не про долю самої речі. Річ поверталася власнику незалежно від добросовісності володільця [6].

Відповідач міг заперечувати претензії щодо зроблених ним витрат на річ позивача, вимагати повернення необхідних і корисних витрат. Витрати на розкіш могли бути зняті як добросовісним, так і недобросовісним володільцем, якщо таке зняття робилося з єдиною метою – не завдати шкоди позивачеві. Відповідач міг відмовитися вступити в суперечку про власність, позаяк ніхто проти волі не примушує відстоювати річ (*invitus nemo rem cogitur defendere*), але тоді він мав видати річ позивачеві; якщо це була нерухомість, претор надавав позивачу інтердикти (*quem fundum*), а для рухомих – віддавав наказ про допущення до відібрання або відведення (*duci vel ferri pati*). У праві Юстиніана позивачу, котрий ухилився від видачі предмета відповідачу застосовувався примус (*manu militari*) [7].

Відповідальність власників:

а) сумлінний власник:

– відповідає за стан речі з моменту пред'явлення позову;

– не відшкодовує плоди і збільшення;

– власник відшкодовує всі необхідні або корисні витрати, пов'язані з річчю (витрати щодо зберігання, ремонту та ін.);

б) недобросовісний власник:

– несе повну відповідальність за загибель речі до подачі позову навіть за легкої недбалості;

– несе повну відповідальність за загибель речі після подачі позову навіть у разі відсутності вини або недбалості;

– зобов'язаний відшкодувати вартість плодів за період, що минув до подачі позову, виходячи з припущення його оптимальної дбайливості;

– зобов'язаний відшкодувати вартість плодів за період, що минув після подачі позову, виходячи з припущення оптимальної дбайливості за можливості реального власника;

– зобов'язаний самостійно оплачувати витрати, пов'язані зі збереженням майна.

За бажанням позивача він міг отримати від відповідача грошову компенсацію за річ (як за продаж речі). Вартість речі оцінювалася власником самостійно під присягою [8].

Негаторний позов (*actio negatoria*) надавався квіритському власнику у разі, якщо він, продовжуючи володіти річчю, зустрічав будь-які перешкоди і труднощі до цього. Метою позову було визнання, що право власності вільне від обтяження третіх осіб. Власник подавав позов, в якому заперечував права третіх осіб на впровадження в його право власності (наприклад, заперечувалося право на узурфрукт або сервітут). Відповідач у результаті зобов'язувався стояти осторонь у праві власника володіти і користуватися річчю на свій розсуд і не створювати перешкод для здійснення такого права. Позивач мусив довести своє право власності і порушення його відповідачем. Свободу своєї власності він не мав доводити, бо це завжди передбачалося, а за відповідачем залишалося право доводити своє право на обмеження повноти прав позивача. Позивач при цьому міг вимагати гарантії своєї власності від порушень у майбутньому – *cautio de non amplius turbando*. Пов'язані з порушенням вигоди відповідача та завдані збитки підлягали поверненню і відшкодуванню позивачеві. У разі заперечування розмірів відшкодування на допомогу приходила оцінка спору (*litis aestinatio*) за аналогією з віндикацією. Траплялися й такі випадки, коли треті особи не претендували на чуже майно ні цілком, ні в рамках суворо обмеженого права, а проте своєю поведінкою перешкоджали власнику нормально використовувати його [9].

Такою є, наприклад, спроба звести стіну, яка перешкоджала б доступу світла у вікна сусідського будинку. Це було приводом для пред'явлення так званого прогібіторного позову, який за своїм змістом близько стоїть до негаторного. Визнавши його обґрунтованим, суд зобов'язував порушника усунути наслідки вчинених дій і не повторювати їх у майбутньому [10].

Публіціанов позов (actio Publiciana), також званий *фіктивним позовом (actio fictia)*, був, імовірно, введений претором у 67 р. до н. е. Цей позов використовувався для захисту бонітарного (преторського) власника та особи, яка придбала власність від невластника, не знаючи про це. За допомогою позову з фікцією міг захистити свої права сумлінний власник речі, який мав усі права на річ, але володів річчю менше 10 років (тобто менше терміну набувальної давності). Фікція полягала в тому, що претор наказував судді припустити, що термін давності вже минув і власник речі став її власником. Позов з фікцією застосовувався тільки до речей, придатних до давнісного володіння (не міг застосовуватися до викраденої речі або речі, відібраної насильно).

Власність могла також захищатися особистими позовами власника до порушника його прав. Уже відзначалося, що цим позовом захищалося добросовісне володіння. Ним міг користуватися і власник, якщо він не міг довести права власності свого попередника. Згодом цей позов злився з двома іншими.

З часів Древнього Риму до сьогодення збереглися принципи *віндикаційного* та *негаторного* позовів, які знайшли своє відображення у законодавстві багатьох розвинутих країн світу. Обидва ці позови активно використовуються у вирішенні майнових конфліктів сьогодення [11].

Висновок. Римське право посідає унікальне місце в правовій історії людства. Воно являє собою найвищий щабель у розвитку права в античному суспільстві і стародавньому світі загалом. Особливо ретельно були розроблені в римському праві різні способи захисту інтересів приватних власників, а також різноманітних учасників майнового обороту. Саме римляни, спираючись на весь попередній світовий досвід, зокрема і країн Сходу, вперше зробили індивідуальну приватну власність, а також інші майнові права та інтереси предметом вправного і вельми досконалого юридичного регулювання. За більш ніж тисячолітній період історії Римської держави право власності зазнало глибоких змін, які не заважають йому бути частиною сучасної юриспруденції.

Список літератури:

1. Покровський І.А. Історія римського права. Минск: ЮНИТИ, 2005. 276 с.
2. Новицкий И.Б. Римское частное право: учеб. для вузов. Минск: ИКД: «ЗЕРЦАЛО-М», 2007. 256 с.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Українська енциклопедія». 2003. Т. 5. 736 с.
4. Дождев Д.В. Римское частное право: учебник для вузов. / Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсесянца. Москва: Издательская группа ИНФРА М-НОРМА 1996. 704 с.
5. Зайков А.В. Римское частное право: учебник для академического бакалавриата. Москва: Издательство Юрайт, 2017. 422 с.
6. Краснокутский В.А., Новицкий И.Б., Перетерский И.С. Римское частное право: учебник и др. / Под ред. Новицкого И.Б., Перетерского И.С. Минск: Юристь. 2004. 314 с.
7. Чезаре Санфилиппо. Курс римского частного права: учебник / пер. с итал. Москва: БЕК, 2000. 400 с.
8. Франчози Дженнаро. Институционный курс римского права / пер. с итал. Москва: «Статут», 2004. 428 с.

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ. ВИДЫ ИСКОВ В ДРЕВНЕМ РИМЕ

Рассматривая понятие права собственности, понимают совокупность правовых норм, регулирующих отношения, связанные с владением, пользованием и распоряжением владельцем (субъектом права собственности) принадлежащим ему имуществом по своему усмотрению. Одной из главных составляющих права собственности и его отстаивания были иски. Иском в Риме считалось требование (материально-правовое и процессуальное) заинтересованного лица, предъявляемое в судебном порядке для защиты прав и законных интересов или решения спора. Внимание в статье уделено судебным искам и их связи с исками настоящего времени.

Ключевые слова: иск, виндикация, негаторный иск, публіціанов иск, право собственности.

**CONCEPT AND CONTENT OF PROPERTY RIGHTS:
TYPES OF CLAIMS IN COURT IN ANCIENT ROME**

Considering the concept of property rights, they understand the totality of legal norms governing the relations associated with the possession, use and disposal of the owner (the subject of property rights) property belonging to him at his own discretion. One of the main components of property rights and its defense were lawsuits. The claim in Rome was a claim (material and legal) of the person concerned, who is being brought in court for the protection of rights and legitimate interests or the resolution of the dispute. Particular attention was paid to the lawsuits in the article and their connection with the lawsuits of the present.

Key words: lawsuit, vindication, negator lawsuit, public lawsuit, ownership.